



П. В. Голобуцький, О. О. Михайлов

Відокремлення церкви і держави

ВІДОКРЕМЛЕННЯ ЦЕРКВИ ВІД ДЕРЖАВИ Упродовж віків взаємини між Церквою і державою змінювалися відповідно до спроб держави нав'язати свою зверхність Церкві, з ін. боку – намагань Церкви відігравати домінуючу роль у житті суспільства, що призводило до прихов. чи відкритої конфронтації. В антич. державах язичниц. жерці, перебуваючи під держ. опікою, по суті були держ. урядовцями, а релігія – сусп. (а не індивід.) справою. Боротьба, скажімо, з християнством зумовлювалася перш за все громад. небезпекою, що її несе з собою, на думку гонителів християнства, нова релігія. На противагу своїм гонителям, християни наголошували на свободі совісті, а саме християн. віровчення відділило морал. обов'язки людини від громадян. життя, чим завдавало удару політ. вченню Стародав. світу, що вбачало в людині передусім громадянина, який повинен віддати свої сили на служіння державі. З огляду на вже могутню християн. Церкву, Рим. влада проголосила терпимість до всіх релігій, а згодом визнала християнство держ. релігією, що докорінно змінило ставлення Церкви до держави. Перший великий проект християн. «політ. ідеології» був підготовлений придвор. єпископом імператора Константина I Великого Євсевієм Кесарійським і став зразком розвитку реліг.-політ. імпер. теології за принципом «один Бог, одне Слово, один імператор, одна імперія». Її впровадження означало безпосередню сакралізацію існуючих держ. та сусп. форм. Із посиленням панівного становища в державі християн. Церква проявляла реліг. нетерпимість не лише у ставленні до внутр. ворогів (єретиків), але й до язичників та юдеїв. Християнство, визнане Феодосієм I єдиною офіц. релігією держави, повернулося до практики язичниц. часів, коли кожна людина, що не належала до панівної Церкви, була приречена на громад. безправ'я. У Візантії держава панувала над Церквою, оскільки візант. імператори, які поєднували політ. і духовну владу, присвоїли собі право верховенства у розв'язанні церк. справ. Успадковуючи принципи цезарепапізму Візантії, РПЦ також була повністю підпорядк. світській владі, особливо з часів Петра I, при цьому церк. справами керував Священ. Синод – орган держ. влади. 1797 імператора проголошено главою Церкви, названо її верхов. захисником та охоронцем догматів віри. На Зх. також відбувалося злиття церк. та держ. елементів, більше того, РКЦ в особі Папи Римського претендувала на провідну роль у багатьох європ. країнах. Знач. удару папству завдала Реформація, яка вивела з-під влади рим. курії знач. регіон Європи. У протестант. країнах впроваджувалася система, яка визнавала зовн. сторону церк.

діяльності підвладною державі і навіть допускала права держави змінювати панівну в країні релігію (зокрема у Великій Британії в 16 ст.). В епоху Просвітництва та бурж. революцій поступово відроджувалася ідея [віротерпимості](#), хоча вона й поєднувалася зі збереженням держ. релігії. Принцип відокремлення Церкви від держави вперше реалізов. у США. У Європі відокремлення Церкви від держави вперше було здійснене 1869 в Ірландії (зумовлене тим, що майже все насел. цієї території, яка тоді належала Великій Британії, було католицьким, тоді як держ. Церквою вважалася Церква метрополії – англіканська). Упродовж 19 ст. європ. радикали, перебуваючи в опозиції до політики своїх урядів, постійно висували вимогу відокремити Церкву від держави, тоді як сама церк. політика урядів здебільшого зводилася до намагань зменшити вплив Церкви на суспільно-політ. процеси, зокрема й на освіту.

В Україні про принцип В. Ц. від д. йдеться в Проекті групи членів Укр. нар. партії «Основний закон “Самостійної України” – спілки народу українського» (1905). У часи Директорії в проекті «Основного Державного закону УНР» зазначено, що має бути підготовлений окремий Держ. закон, у якому буде викладено заг. основи організації Православ. церкви в межах Української Держави, зберігаючи її внутр. автономію, та визначить її правне відношення до держави. Більшовики проголосили принцип В. Ц. від д. 22 січня 1919 декретом Тимчас. робітн.-селян. уряду України, згодом підтверджений Конституціями (1919 – ст. 23, 1929 – ст. 8, 1937 – ст. 104). Закладання й діяльність реліг. громад урегульовував «Адміністративний кодекс УСРР» (1927). Його постанови доповнювали інструкції нар. комісаріятів (згодом мін-в) внутр. справ, освіти, а також ін. чинні кодекси. Однак Церква залишалася під жорстким контролем держ. органів, які регламентували не тільки вияви сусп. активності, а й внутр. життя реліг. організацій. Позбавлення реліг. громад церк. майна та юрид. становища приват. т-в в умовах тоталітар. системи зробило Церкву ще безправнішою. Встановлену систему характеризувало, з одного боку, розірвання зв'язків церк. і держ. установ, позбавлення Церкви підтримки з боку держави та надання реліг. громадам статусу приват. т-в чи спілок, а з ін. боку – цілковите узалежнення реліг. громад від органів виразно неприхильної до всякої релігії держави (див. [Антирелігійна пропаганда](#), [Антирелігійний терор](#)). Свобода відправлення реліг. культів у СРСР ставиться поруч зі свободою антиреліг. пропаганди (ст. 104 Конституції УРСР), фактично веденої офіц. установами. Реліг. пропаганда була неможливою. В країні, де антиреліг. пропаганда стала постій. складовою системи засобів боротьби з релігією, найменші спроби реліг. проповіді поза церквою нещадно каралися. Таке лицемірство в трактуванні свободи совісті неодноразово ставало підставою гонінь за віру, які, однак, не торкалися офіц. визнаної сталін. режимом Моск. Патріархії, що, тяжіючи до злиття духов. та світ. влади, швидко налагодила тісні зв'язки з комуніст. державою, і, всупереч закону про відокремлення Церкви від держави, залишалася зрощеною з держ. структурами, передусім із КДБ, що активно втручався у її кадр. політику, «насаджуючи» на високі місця церк. ієрархів своїх

агентів. Натомість УГКЦ та УАПЦ перебували у підпіллі. Після здобуття незалежності 1991 принцип В. Ц. від д. закріплено в Конституції України (ст. 50) і Законі «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991). Проте затвердження цих юрид. норм не знімає проблем напруженої міжконфес. ситуації в сучас. Україні.

Рекомендована література

1. I. Bluntschli. Psychologische Studien über Staat und Kirche. Zürich, 1844;
2. Степанов В. Свидетельство обвинения. Церковь и государство в Советском Союзе. Нью-Йорк, 1987;
3. Головащенко С. Церква в суспільстві: Істор. корені і сучасні проблеми // ЛіС. 1991. № 6;
4. Голобуцький П. Раннє християнство і свобода совісті // Там само. 1997. № 5–6;
5. Історія Української Конституції. К., 1997;
6. Релігія і суспільство в Україні: Фактори змін // Мат. міжнар. конф. 15–16 трав. 1998. К., 1998;
7. Гаваньо І. Симфонія церкви і Держави // Богословія. 1997–98. Т. 61–62;
8. Його ж. До відносин Церкви і Держави // Там само. 1999. Т. 63;
9. Бабій М. Державна політика щодо свободи совісті й релігії: Сутність і практика // ЛіС. 2004. № 3.

Бібліографічний опис:

Відокремлення церкви і держави / П. В. Голобуцький, О. О. Михайлов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-34403>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).